

ERKEN İÇ ASYA ŞAMAN GELENEKLERİNDE OK-YAY SİMGESELLİĞİ VE OKÇULUK

Hasan Basri ÖNGEL *

ÖZET

Erken dönemde şamanizm inancının evrimi ve Türk kültürünün gelişim süreci aynı şeyleri ifade eder. Şaman kültürünün düalist yapısı doayısı ile, manevi ve gerçek dünya hep bir mücadele alanı olarak düşünülmüştür. Bu mücadelede savaşçı nesnelere, özellikle de ok ve yay önemli bir yeri vardı. Bu silahlar kimi zaman simgesel bir anlam taşıırken, kimi zaman da nesnel bir anlamda işlev üstlenmiştir. Her iki anlamda da şaman gelenekleri okçuluk için çok geniş bir arka plan oluşturduğu görülmektedir. Ok ve yay manevi dünya da anıma, sağılma gibi faaliyetlerle, insanlar için kötülükler ve kötü ruhlar dünyasına karşı sürdürülen savaşın simgesel araçlarıydı. İnisiyasyon törenleri gibi şamanlık sosyal kurumlarının odağında, sınav aracı olarak, yine ok ve yayı görmekteyiz. Şamanın göğe yükselişi, yani miracı simgesel anlamda okun göğe yükselişi ile ilişkilendirilirken, keçe ile yukarı kaldırma motifi ise yayın işlevini üstlenirdi. Gelecekle ve geçmişle ilgili, insanoğlunun, bilmek istediği her şey için, bir fal aracı olarak, da ok ve yayın fonksiyon üstlendiği görülür. Savaşçıların antropomorfizm yöntemiyle elde etmeği düşündükleri güç ve beceriye de, yine ok ve yayın ilham kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Özetle Avrasya göçebelerinin inanç dünyasında doğüstü dünya ile gerçek dünya birbirinden ayırlamazken, simgesel anlamla nesnel anlamın da inanç ölçeğinde birbiriyle kanıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Dönem, Ok ve Yay, Simgeler.

ARCHERY AND ARROW - BOW SYMBOUZM IN EARLY INNER ASIA TRADITION

ABSTRACT

In early period, with the shamanism believes and as evolution, like the same as the development period of the Turkish Culture. The reason for the structure of shamanistic culture, real and spiritual world had thought in a area of struggle. In this struggle, army objects especially arrow and bow the most important way of the war. These guns some times had been known symbolic mean, and some times objective functions. Arrow and bow was a way of to become clean to the spiritual world, also to the vehicle of fighting to bad things and bad spirit world. Like initiation ceremony, shamanistic social institutions is included arrow and bow for the way of examination vehicle. Acceleration of the shaman to sky, the name of mirac, is related to arrow. Up to arrow with the help of felt to take place of bows. Regard of past and future, arrow and bow is thought the fortune vehicle. Soldiers with the method of antropomorfizm think to the arrow and bow resource of the inspiration of the god. To sum up, Asian immigrants could not be seperated to religious and over naturel world. At the same time symbolic and objective meaning is compared in belief measure.

Key words: Early Period, Arrow and Bow, Symbols

* Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu.

GİRİŞ

Erken dönem şaman kültürü bir tarihsel birikim ve aktanım içerir. Toplumsal gelişim süreci olarak da değerlendirilebilecek olan bu birikim, aynı zamanda şaman inancının evrimi olarak da görülebilir. Şaman kültürü bu anlamda kozmogonik ve teogonik öğelerle beslenmiş, ilksel zamana göndermelerle dolu sosyal normlarla bezenmiş eklektik yapılardan oluşur. Bu normlar insan ve toplum hayatının tüm zamanlarını kapsarken, insan davranışlarını belirleyen yapınlara sahip tabularla örülmüştür. Söz konusu tabular, zaman içinde, toplumsal hayatı düzenleyen gelenek ve görenekler konumuna yükselerek, sosyal hayata biçim vermiştir.

Şamanizm sadece mistikliğin tarihinde oynadığı rol yüzünden önemli değildir. Şamanlar üyesi oldukları topluluğun psişik bütünlüğünün korunmasında da temel bir rol oynamışlardır. Şaman toplumun psişik bütünlüğünü savunma işindeki temel rolü bu noktada belirir; insanlara, görünmez dünyanın varlıklar tarafından yaratılan kritik koşullarda, içlerinden birinin üstün beceriler elde etmek suretiyle kendilerine yardım etme yeteneğinde olması gerekir. Toplumdaki başlıca cin ve şeytan kovucular onlardır; şeytanlarla ve hastalıklarla savaştıkları kadar, karabüyücülerle de döğüşürler. Temel ve evrensel olan, şamanın "kötülük güçleri" denebilecek olan şeylerle mücadelesidir. Böyle seçilmiş bir savaşçının, yani "şampiyonun" arkaik bir toplum için gerçekte neyi temsil ettiğini bellekte canlandırmak oldukça zordur (7). Ancak belli ki şaman kimi zaman fiziki gücü ile, kimi zaman da doğaüstü güçlerle kurduğu ilişki ile insanları ve ait olduğu toplumu kötülöklere ve kötülere karşı savunur. Onlar için savaşır. Bu savaşta en çok kullandığı enstrüman ok - yay olup, kimi zaman simgesel kimi zaman da nesnel bir anlam taşır.

Şaman, insanlar için kötülöklere -körmöslere, albızlara vb.- karşı mücadele eder. Onun insanlar ve topluluklar için yaptığı ve yürüttüğü uğraşının sınırları ve tehlikeleri sonsuz sayıdadır. Söz konusu mücadele sırasında kullandığı okları - yayları hem gerçek, hem de simgeseldir. Bu anlamda onun mücadelesi gerçek ile gerçeküstünün karıştığı manevi bir dünyada geçer. Bu özellikleri ile şaman kutsal bir savaşçıdır. Alp tiplerinin temel niteliklerinin kökeninde de aynı özellikleri bulmak mümkündür. Bu nedenlerle alpların da kutsal savaşçılar olduğu düşünülür. İşte spor ve okçuluk kavramı böyle bir ortamda doğmuş ve gelişmiştir.

Kahramanlar çağı ile, şamanın üstlendiği işlevlerin, alpların görevleri arasına girdiği görülür. Gerçeküstü olaylar reel zeminlere taşınarak, yaşayan kahramanların yaşam güncesi haline gelir. Silah IdJÜtünün, alplarla birlikte gerçek dünyanın gerçek öğeleri haline dönüştüğü ve doğal işlevlerini yerine getirdiği görülür. Ancak gerçek dünyadaki bu silahlar, ait oldukları manevi âlemin doğaüstü yetilerini taşıırken, etkin gücünden hiçbir şey kaybetmediği anlaşılır.

Asya samanlığının kimi türlerinde büyük önem taşıyan savaşçı nesnelere (mızrak, kılıç, ok, yay, vb.) insanlığın gerçek düşmanları olan cin ve şeytanlarla savaşın gerektirdiği öğeler olarak açıklanabilir. En geniş anlamda denebilir ki, şaman ölüme, hastalıklara, kısırlığa, uğursuzluğa ve

"karanlıklar" dünyasına karşı, yaşamı, sağlığı, doğurganlığı ve "ışıklar" dünyasını savunur (7). Bu savunuda kullanılan silahlar doğaüstü güçlerle donatılmış, simgesel değerlere sahiptirler. Özellikle ok - yay sözü edilen dünyada çok etkin bir rol oynamıştır.

Alplann mücadelelerinde de, şamanlar da olduğu gibi, antropomorfizmin temel yöntem olduğu görülür. Bu yanı ile her alp biraz da samandır. Savaşta alp kendi "Iya Kila"sı olan hayvana dönüşerek, başedilemez bir güce ulaşır. Zaptedilemez gücü "eşruhu" olan bireysel totem hayvanının yırtıcılığından elde ederek kötülöklere ve düşmana karşı saldırır. Şamanların "esrime" yöntemiyle benzer bir biçimde, allında ayn bir ruh edindiği görülür. Alpn düellosu bir başka dünyada gizemli bir biçimde gerçekleşir. Kullandığı her nesne - silah - başka bir simgesel olguyu canlandırdım.

Araştırmacı Konov, Hindistan'daki "yoga"nm (yogi) samanlardan geldiğini ifade etmiştir. Ruben'de Şamanizm'i, Budizm adlı eserinde, Budizm'in kaynağı olarak göstermiştir. Hind yogisi ve Budist yogası ile samanlık eğitim ve uygulaması arasında büyük bir benzerlik olduğu düşüncesindedir. Bir varsayıma göre; samanlık Laplar'ın ülkesindeki Bering Boğazı ile Eskimolar'a, oradan Kuzey Amerika'ya, takiben Güney Amerika sahillerinden de Hindistan'a ve Güney Asya adalanna yayılmıştır. Yani samanlık dünyaya Orta Asya'dan yayılmıştır. Nehring'e göre; tüm Göktann ve onun adına yapılan törenlerin kaynağı Asya samanlığıdır (24). Samanlıktaki vücut kültürü bu nedenle şamanların "esrime" tekniğı üzerine kurulu olup, "esrime" bir taklit sonucu ortaya çıkmıştır. Yoga nasıl bir ölümsüzlük arayışı olarak ortaya çıkmışsa, fiziksel aktiviteye dayalı sportif beceriler de, yırtıcı hayvanların boğuşma hareketlerinin eklektik bileşimi sonucu ortaya çıktığı görölmektedir. Kısaca sportif uğraşının arka planı "esrime" teknikleri üzerine kuruludur. Esrime teknikleri yoluyla savaşçılar totem hayvanlarına dönüştüklerine inanırlar. "Yırtıcı hayvan - savaşçılara", sihir yoluyla "hayvancıl çılgınlığa" sahiplenip, yırtıcı hayvanlara dönüşen bersergirler'le karşılaşırırlar. Öteki Hint - Avrupa topluluklarında da taraklanan ve Avrupa - dışı kültürlerde benzerlerine rastlanan bu "savaşkan esrime" tekniğinin "stricto sensu" şamanizmle ilgisi pek yüzeyseldir. "Askeri" (yani kahramanlara özgü) esrime türü yapısı bakımından şaman-cıl sırı - ermeden ayrılır. Sihirle yırtıcı hayvanlara dönüşme şamanizmin çevresini aşan bir ideolojiye aittir. Bu ideolojinin köklerini arkaik Sibirya toplumlarının av ritlerinde bulunurken ve hayvan davranışlarının gizemli olarak taklidinden esrime tekniklerinin çıktığı görülür (7). Alplann savaşçılığı ve sporculuğı böyle bir kökene sahiptir. Başlangıç halinde alplann savaşçılığı "savaşkan esrime" kökenine dayanır. Silah kullanmadaki konsantrasyon bu esrime motivasyonu üzerine oturur.

Bu çalışmanın amacı, M.Ö. beşbinden itibaren Altay ve Tann Dağlan çevresinde ortaya çıkan ve daha sonra tümüyle İç Asya'ya egemen olan "Atlı Bozkır Kültürü" olarak da adlandırılan erken Türk Kültürü'nde görölen okçuluk faaliyetlerinin kökeninde yatan şaman geleneklerini, tabulardan kaynaklanan sportif kuralları, simgesel değerlerden nesnel gerçekliğe aktarılan olgu-

lan, ok - yayla ilgili mistik ve esoterik öğeleri dikkate alarak, belirlemektir.

Konumuzun esas alındığı zaman kesitinde, sözkonusu okçuluk aktiviteleri salt bir spor kavramını içerisinde değerlendirilmese de "belirlenen zamana ait sportif belirtilerin ilk örnekleri" anlamında görülebilir.

İNANÇ DİZGESİNDE ANTROPOMORFİZM VE OK-YAY

İnanç sistemleri prelojik düşünce ile başlar. Prelojik düşünce ise, tabiatın ve tabiat varlıklarının yorumlanmasıyla, onlara simgesel anlamlar kazandırmakla sistematikliğini oluşturur. Özellikle naturizm ve totemizmle birlikte, bu sistemin sonsuz imkanlar kazanarak, hayvanlar alemini de anlamlandırıldığı görülür. İnsanlar çevreyle olduğu gibi, hayvanlarla, özellikle de yırtıcı hayvanlarla ilişki kurduğu görülür. Bu ilişkide iki yönlü bir dönüşüm ve başkalaşıma ulaşıldığı, kimi zaman insanların totemleri olan hayvanlara dönüşerek kimlik oluşturduğu görülürken, kimi zaman da hayvanların ilişkide olduğu insanlara dönüşerek şahsiyet oluşturduğu görülür. Elbette bu başkalaşımı bir kut ve kutsiyet örtüsü altında, animist ölçülerde ruhların benzeşmesi biçiminde gerçekleştiği anlaşılır. İşte bu başkalaşım eylem ve ayinine antropomorfizm adı verilirken, bu oluşumun geniş bir arka planı olduğu, evriminin uzun yüzyıllar aldığı bilinmektedir. Sözkonusu evrimin, aynı zamanda, kültürel bir gelişim süreci olarak da görülmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir.

Şamanlar kendi dinsel deneyimlerinin yoğunluğuyla topluluğun geri kalan bölümünden ayrılırlar. Başka deyişle, onları normal olarak "din" denen şeyden yana değil de, daha çok mistiklerin arasına koymak, daha akla yakın görünüyor (7). Şaman tamamen hayata dönük ve olumlu eylemler gerçekleştirmek isteyen kişiliği ile, hiç bir zaman karabüyüye alet olmaz ve hiçbir zaman kötülük yapmaz, sahip olduğu yetileri kendi kişisel hizmetinde ve kendi savunması amacıyla dahi kullanmaz (22). Şamanlar sadece insanlarla değil, aynı zamanda hayvanlarla da ilişki içindedir. Eski mantık öncesi (prelojik) düşünüş tarzına göre, bazı hayvanlar "insanüstü" sihri güce sahiptirler. Türk destanlarının kahramanları ve şamanlar, büyük bir görevi başarmak istedikleri zaman hayvan şekline bürünürler. Burada totemizmin tasavvurları şamanizm ile karışmaktadır (20). Mistik şamanın gücü "iya küa'sından, yani "eş ruhu"ndan kaynaklandığı görülür, "Iya kila" bir hayvan şeklinde belirginleşir, animist bir güç olarak şamanı yönlendirir. Şamanist toplumda bireysel ve toplumsal eş ruhlardan söz etmek her zaman söz konusudur. En eski avcı toplulukların dinlerinin temel öğesini oluşturan, insanla hayvan arasındaki mistik dayanışma kavramını da bu anlamda dikkate almak gerekir (7). Manevi hayat içinde en göze çarpan dayanışma şamanla kartalın dayanışması olup, şamanlığın köken efsanesinde şifresini açıklar. Yakutlar'ın en yüksek ruhları taşıdığına inandıkları kartal, Göktann'nın veya şaman ruhunun sembolü olarak, dünya ağacının tepesinde yaşadığı düşünüldü (3). Köken efsanesinden de açıklıkla anlaşıldığı gibi, şamanla kartalın hayattan ve karakterleri ortak bir özelliğe sahip olup, bir dayanış-

ma simgesidirler. Göğün kosmik katlarının hepsine ulaşabilme yetisine sahiptir. Yine kartal önemli bir türeme sembolüdür. Kartal sadece bir sembol değil, aynı zamanda orman ruhunu (izisini, sahibini) temsil eden bir "töz-ongun" idi (16).

Prelojik düşünceye göre, okla kartal arasında belli benzerlikler vardır. Okun sivri ucu kartalın gagasına benzerken, arkasındaki kartal tüyleri ise, bu ortaklığı pekiştirir konumdadır. Her ikisi de göğün en yüksek katlarına çıkma yetisine sahip, kutsal varlıklardır. Ve yine, her ikisi de haber ulaştırma ve haber getirme gücünün sahibidirler. Öte yandan ok, aynı zamanda, bir insan simgesidir. Kökeni itibarıyla insanoğlu da ağaç unsuruna bağlı kozmik bir varlık olarak onun yedi dalı alfanda doğmuş, bu nedenle aynı unsurun bir başka görüntüsüne sahip olan ok ile özdeşdir. Yine insan ile kartal, şamanın ilksel kökeni nedeni ile de ortaklıklar taşır. Ayrıca şamanların çeşitli ayinlerde enstrüman olarak oku kullanmasına bu nedenler açıklık getirecek durumdadır.

Şaman inancına göre, Kam'a asıl gücünü veren kutsal ruhtur. Bu ruhun gökkuşağı (ebem kuşağı) şeklinde şamanın vücuduna girip onu sardığı kabul edilmektedir (22). Günümüzde hayallere neden olan gökkuşağı, aynı zamanda, yeryüzünün geçici bir görüntüsü ve göğü yeryüzüne götüren "göğün köprüsü" olmuştur. Göğü hedeflemek amacıyla ayinlerde şamanlar evrensel ağaca doğru da ok atarlardı (22). Şamanın geçirdiği aşamalar, dünya ağacı sembolizmi ve ruhun sembolizmine bağlı olarak, kartal ya da kuşların tasvir edildiği dünya ağacı şekilleri Türk sanatının çeşitli dönemlerinde yaygın bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (3). Bu nedenle eski Türkler'de Kartal kutsaldı ve egemenlik belirtisi sayılırdı. Atilla'nın bayrağında Kartal arması bulunmakta olup, yine, aynı külte dayalı olarak heykel gruplarında karşılaşılan kartal motifine, Orhun abidelerinde Bilge Kaan'ın kardeşi Kül Tigin Bengü kayalanında yer alan heykelinin şapkasının önünde kanatları açık bir kartal arması biçiminde var olduğu görülür (15).

Özellikle Göktürk ve Uygur dönemlerinde kartal, hakanın ve beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolü idi. Güneşi ve aynı zamanda güç ve kudreti de ifade ediyordu (3). Şaman dualarında kartal "bürküt" olarak adlandırılırdı. Yine şaman dualarında kartal "tann kuşu kartal, bakır tırnaklı müthiş kuş, sağ kanatı güneşi kaplar, sol kanarı ayı kaplar" diye tanımlanır. İlkbahar ve yaz mevsimleri de şaman inancına göre, kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlı olup, kartal bir kez kanatlarını sallarsa buzlar erimeğe başlar, ikinci defa sallarsa ilkbaharın geleceğine inanılırdı. Kartal kültürüyle ilgili geleneklerden anlaşıldığına göre, eski zamanlarda bu kuş güneşin ve Göktann'ın sembolü sayılmıştır (16). Sözkonusu sembollerin kullanıldığı görülen, İskit sanatında insana prestij veren unsurlar, egemenlik gücünün tansallaştırılması, kahramanlıkta tapılan atalar ve askeri cesaretle ilgili kültürler dikkati çekmektedir (4). Kahramanlar çağına ait çeşitli konularla ilgili motiflerin kökenleri bütünüyle burada aranabilir. Kimi zaman bir ulusun türemesi dışında, şaman, hakan, kahraman gibi kişiliklerin de kartaldan türediği görülür. Bir Buryat efsanesine göre, şaman olarak insanlara gönderilen kartalın önce insanlarla anlaşamadığı, sonra tann tarafından kendisine konuşma yeteneği verildiği ve bir kartalla ağacın (simgesel olarak ha-

yat ağacının) altında uyuya kalmış bir kadının birleşmesinden ilk şamanın doğduğu anlatılıyor (3). Bir anokronizm olarak kosmogonik öğelere dayanan şaman mitolojide yerini kahramanlara bırakır. Kahramanlar ay ve güneşin Kitfiyle türemişlerdir (künden aydan törüttüle) (16). Çünkü bir kültürel aktanm olarak şaman çevresinde örülü bulunan mistik çerçeve kahramanlara adapte olmuştur. Yine kahramanlar topluluğu da aynı dayanışmayı gösterir, şaman nasıl simgesel oklarla kötü ruhlan kovuyorsa, kartalın okçulan da, yurdun ve halkın düşmanlarını öldürücü gücüyle etkisiz hale getirirdi (22).

Juan-Juanlar'ın eskiden yapmış oldukları gibi, Uygurlar'da oklarını göğe doğru göndermektedirler. Heu Han Şu, kasırgalarla dolaylı olarak ilgili şekilde, köpüren yaralar yapan ilahi oklarda söz eder. Herhalde o zamanlarda gök gürültüsü, öldürülmesi olanaklı olan özerk bir canlı varlık olarak tasavvur edilmektedir (22). Elbette ki soylu ve tinsel güçlerle bezenmiş yetilere sahip, savaşçılar ancak böyle bir konumda olabilirdi. Hiung-nular'da olduğu gibi "kartalın okçulan" ayrıcalıklı bir kesimi oluşturmaktadır: bu okçulann okları göklerin en yükseğine erişebilen bir kuşun tüylerini taşırdı" (21). Bozkır sanatında kartal güç simgesi olarak karşımıza çıkarken, çam ağacına konmuş bir kartal resmi, kartalın gücü ve çam ağacının uzun ömrünü dileyen ve yaşlı bir erkeğe verilmesi uygun olduğu düşünülen hediye idi. Denizdeki bir kayanın üzerindeki kartal, tek başına savaşan kahramanı (Ying) simgelerdi (6). Şamancıl inanca göre, bir kartal tüyünü, hatta bu tüyün iyice stilize bir çizimini taşımakla sihirli uçuşu gerçekleştirme yeteneği kazanırdı^). Özellikle okların kartal kemiğinden yapıldığına kartal tüyü takılması oldukça ilginç bir ilişkiyi vurgularken, "Iya Kila" olarak insanla hayvanın mistik dayanışmasının en açık örneğini gözler önüne serer. Yine, savaş tannısı "Ch-ih-yo" başlığındaki "üç ok"la sembolize edilirken, savaş bayrağının kartal armasıyla şekillendirilmesi, ilginç ilişkiye bir başka boyut kazandır. Yükseklerde uçan yırtıcı kuşlar, eski Moğollar'ın şaman mitolojisinde, hem bir totem hem bir kültür kahramanı olarak kartalın sahip bulunduğu önemli işlevi hatırlatmaktadır. Okları da göğe ulaşabilecek olan canlı yaratıklar serisinden sınıflandırmak gerekir. Tahtadan yapılmış olduklarından, dört unsurdan biri olarak da değerlendirildiğinden dolayı, ağaçtan yapılmış evrensel değerlere katılır. Uçlarına tüy takılmış haliyle, tüylerini taşıdığı kuşlara eş değerdir. Evrenin üst bölgelerine ağaç olarak da kuş olarak da girerler, insana ait oldukları için, onu kendileri ile birlikte evrenin üst bölgelerine ulaştırabilirler. M. Eliade, "yay ve oklar evrensel uçuşun bir simgesi olmaktan bakımından şamanın kendini yükseltici aygıtının bir parçasıdır" diye bu konumu belirlemiştir (22). Yazılı kayalarda ata ve kültür kahramanı olarak gösterilen kartal, aynı zamanda kabilenin koruyucusu ve savunucusu olsa gerektir. Bu anlamdaki ayinlerin yürütüldüğü Baykal ötesinin ve Moğolistan'ın Tunç çağı halklarının, kabilelere ait ortak dini merkezleri vardı. Bazen bunların çevresinde görkemli kolektif dinsel ayinlerin yürütüldüğü kalabalık bir "geyik taşlar" kümesiyle belirtildiğini görürüz. Bu ayinlerde, aynı yararlı öğelerle, güneş ve gök ile ilişkili külte, bereket kültüne dayanmaktadır. Söz konusu taşların üzerinde, güneş simgeleri olan çemberler ile aynalar, yaylar, okluklar (sada), görülür (19).

Niteliği ve rolü yönünden ok'un, sahibi ile sıkı ilişkiler içinde bulunan bir cisim olduğu kuşkusuzdur. Sahibi için öldürür. Öldürme olayının sorumluluğu ok'un öldürenin işaretini taşımasını manen gerekli kıldığı gibi, öldüren insanın kime ait olduğunun bilinmesini de manen zorunlu kılar. Dolayısıyla Vu-Huanlar'dan beri, ok'un kertikli, boyalı ucuna tüy takılmış olup olmadığı ya da Irarılılar'da olduğu gibi, üzerine kazanmış olarak kahramanların ismini taşıyıp taşımadığını görebiliyoruz. Bu suretle oklar derhal tanınabilir hale geliyordu; ok'tan türeyen oki-fili (Türkçe'de okumak) "okumak, öğrenmek" kavramını düşündürdüğü gibi, ok'da okunuyordu(22). Ayrıca, herhangi bir ok atıcısının böyle bir gücü bu denli kolay bir şekilde elde edebileceğini hayret edilebilir. Ancak öldürmek hakkının, bu hakka tabiiyen" altında bulunan halka verirken tüm sorumluluğu üstlenen şefe ait olması gibi, ok ve yay da kendi namına kullanılması için, hükümdar tarafından kullarına verilmiş ve gerçekte ona ait nesnelere. Oğuz oğullarına yetkilerini devrettiği zaman, "Yayla yapıldığı gibi, sizler okları göğe doğru atacaksınız" der. Tannya doğru yürüyüş, az ya da çok, yukarıya doğru bir yöneliştir (22).

OK VE YAYLA İLGİLİ MİSTİK ÖĞELER

Şamanizm'de yaşam; gök, yer ve yeraltı olarak üç kademeli düşünülmüştür. Gökyüzünde iyilikler, iyi ruhlar, yeraltında kötülükler, kötü ruhlar bulunur. Yeryüzünde ise insanlar vardır. İyi ruhların tanrısına, gökyüzü tanrısına Ülgen denir. Yeraltındaki kötü ruhlara tanrısına Erlik adı verilir. Bu bir çeşit şeytandır (24). İyi tanrısı ile kötülük tanrısı sürekli bir çatışma içindedir. İyi tanrısı adına bu çatışmayı şaman üstlenir. Bir anlamda yan insan ve yan tann olarak görevini yürütür. Transa geçen şaman tannsal güçlere bürünür.

Yeryüzünde yaşayan insanlar ise, bu iki dünya arasında bir denge oluşturmak zorundadırlar. İşte bu dengeyi kuran din adamına şaman adı verilir (24). Söz konusu iki dünya ve tann ile ilişkileri şaman kurar, insan için iyi olabilecek sonuçlar elde etmeye çalışır.

Şamanizm'e bağlı topluluklarda ruhlarla insanlar arasında arabulucu rolünü şaman denilen din adamı üstlenmiştir. Çünkü bütün dünya, iyi ve kötü ruhlara etkisi altındadır. İnsanlara ve hayvan sürülerine karşı yapılacak her türlü kötülüklerle karşı mücadele etme özelliği sadece şamanlarda bulunur (24).

Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lügat-it Türk'te "Çrvı"lan, yani "Cinleri" anlatırken; "iki taraf arasında savaş olacağı zaman, tarafların çivılannndan hangisi kazanırsa, o taraf diğerini yenik düşünürdü. Bu nedenle Türk askerleri geceleri cinlerin attıkları oklardan korunmak için çadırlarına saklanırlarmış" demektedir (16). Elbette burada ablan okların simgesel mi, yoksa nesnel mi olduğu pek açık değildir. Reel âlemdeki savaşçılar, simgesel oklardan sakınırken, kendilerini hangi dünyada gördükleri açık değildir.

Plan Carpin'in aktardığı, "yapmakla günah işlendiği söylenen nesnelere ilgili oldukça uzun

listede oklara bir kırbaçla dokunmak" bozkır yasasına göre ölümle cezalandırılacak bir suç kabul edilirdi (17). Çünkü simgesel olarak ok, aynı zamanda savaş tannsının da sembolüdür. Bu anlamda ona kırbaçla dokunmak, manevi alemde savaş tannsını kırbaçlamak suretiyle ona hakaret anlamı taşıdığından yasak edilmiştir.

Reşideddin, Olcaytu'nun kendisini yıldırımdan korumak için, bir kartal tüyünü taşıdığını söylemektedir; ancak bu olgu çoğu kez, bir cins koruyucu kuşla olan yakın ilişkiyi belirtir (22). Ayrıca, bir alp olarak "kartalın okçulan" sınıfının bir sembolünü taşıyor olarak da düşünülebilir. Yine kartalın manevi dünya ile ilişkisi, onu tansal bir güce, koruyucu ve esirgeyici bir güce sahip kılmaktadır.

Gerçekten de, bir yaş grubundan ötekine geçme (erginlenme) ya da bir "gizli derneğe" kabul edilme gibi olaylar nedeniyle yapılan törenler de, basitçe "adayın ölüp dirilmesi" formülüyle özetlenebilecek bir ritüeli gerekli kılar (7). Şaman hastalığı adı da verilen "mistik parçalanma" Şamanizm'de "ölme dirilme" şeklinde olmaktadır. Şaman adaylarının öğrenimi sırasında transa geçme (kendini kaybetme) olarak görülen olgu mistik bir karakterde olup, çoğu ilkel toplumlarda görülen geleneksel ve dinsel törenlerdir (24). Bu törenler, bir anlamda şaman toplumuna katılma seramonisi olarak da değerlendirilir. Şaman derneğine girmek isteyen adayın doğrudan usta şaman tarafından bir ok ya da mızrakla göbeğinden delindiği kabul edilir; bunun üzerine aday ölür ve bir şaman tarafından yeniden dirilitilir (7). Bir şamanın göğe bir ok gibi fırlatıldığından söz eden Samoyedler'de olduğu gibi bu konuda açık seçik örneklerle sahibiz (22). Luiseño şamanları birbirlerini oklarla öldürürler, ancak simgesel oklarla. Bütün gizli derneklerin katılma / sır-ra-eme törenlerinin, adayın ölüp dirilmesi ritüelini içerdiklerini eklemeye gerek yoktur (7). Bu ritüellerin odağında her zaman "ok"un yer aldığı, manevi dünyada simgesel bir anlam taşıdığı görülür.

Şamanların ayinde kullandıkları cüppenin omuzlarında sekiz demet halinde bulunan tüyler dinsel tören sırasında şaman ile kurbanı gökyüzüne taşıyan kartalı sembolize eder. Yine çingirakların üst sırasında dokuz küçük yay bulunur. Bunlar da kötü ruhlara karşı silah görevini görürlerdi (24). Ancak, ayinlerde bu olay nesnelleştirilmeye çalışıldığında, şaman "manyak arula" adı verilen giysilerindeki oklarla sınırlı kalmaz, bir ayin enstrümanı olarak doğrudan kullanılırdı. Gerek cüppe gerek külah ve gerekse de davulun üzerinde süsler ve daha doğrusu bu anlamda semboller mevcuttur. Bunlar; ay, yıldız, gökkuşağı, dünya ağacı gibi sembollerdir ve onların hepsi kamların ekstaz halindeki iniş ve yükselişleri ile katlı kozmik anlayışı simgeler görünmektedir⁽⁷⁾. Şamanın "tüm büyücü donanımıyla" birlikte gömülüşünü tasvir eden Gmelin, Tunguzlar'ın ayrıca "yaylar, oklar ve dünyada kendilerine yarayabilecek birkaç kap kaçakla" birlikte gömdüklerini iddia etmektedir (21).

Kıtan dininin çeşitli kültürlerle örülü sistematığının tamamlayıcı bölümü şamanizmdi. Yıl so-

nunda Ateş Tanrısı ile ilgili törenlerde baş şamanın bulunması şarttı (11). Kitanlar, yılın birinci gününde, oniki usta büyücü çadır çevresinde, çingiraktan sallayarak, ellerindeki oklan atarak, şarkı söyleyerek ve bağırarak dönerlerdi. Çadırtan içinde, her bir tarafa tuz serilmekteydi. Bu uygulamanın adı şeytantan ürkütmektir (22). Geçmiş yılın kötü ruhlarını böylece kovalamaya çalışırlardı (11). Şamanın yürüttüğü ayın bir anndırma seremonisi idi. Avcı bir toplum olarak, dinsel ritüelleri üzerinde ok ve yay büyük bir işleve sahipti.

Söğüt ağacı, "La" şölenu için özel bir anlama sahipti. Söğüt (yay ve liu) tipik bir kuzey ağacı olup, söğüt çeşitlerinden "yang"ın kısa yaprakları, "Liu"nunsu uzun yaprakları vardı. Dini anlamda her ikisi de aynı derecede önemli olup, hayaletleri (ruhan) klandan uzak tutar ve bundan dolayı da Ch'ing-ming şölenu kalenin kapısının önüne konulurlardı (5). Ayrıca belli bir mevsimde bu ağacın yapraklarına ok atılmasının yağmur yağdırdığına inanılırdı. Kurak dönemlerde bu şekilde seramonili ok atıştan uygulanırdı.

Merkitler'in prensi Toktoa Beki (bir şaman) bir okta öldürüldüğünde, oğlu onu ne gömebilir, ne de cesedini götürebilir, bu durumda kafasını kesebilirdi. Kafası muhafaza edilirdi (21). Çünkü okta vurulmak bir anlamda kurban verilmek anlamına da gelirdi. Belki de bu gelenek insan kurbanı döneminden kalmış olabilir. Bilindiği gibi, erken şamanizmde, kanlı kurban kurumunda hayvan ok ile vurularak gerçekleştirilirken, hayvan kurbanının ilk şekli de insan kurbanı idi.

Doğumlardan sonra, Yakut kadınları düzenledikleri "Ayısı Çıkarma Teşyi" töreninde (11), çocuk dünyaya geldiğinde babası ebeye bir kadeh rakı (arağa) sunar; toplananlara ziyafet çeker. Ebe, buğday unundan "bökpın" ya da "centek" adı verilen bir yemek yapar. Kadınlar bu yemekten sonra bir çukur kazıp, "son"u ve bu yemekten bir parça, bir kap ve kaşıkla beraber gömerlerdi. Bu Yakuttar'da Aysıt'a, Altaytar'da Umay anaya kurbandır (16). "Son" Ayısı temsil eder, kadınlar toplanarak, yurt adı verilen çadırın sol tarafından, yani kadınlara özgü bölümünde çukura "son"u gömdükten sonra, çukurun çevresine ağaç kabuğundan üç çadır yaparlar, bunlar tabu olduğu için erkeklere göstermezler. Küçük çadırları ateşe verirler. Yine kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resmi ve üç tane ok maketi yaparlar, sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına koyup, oklarla vurarak ateşe düşürürler. Şaman inancına göre "ateş" in anndırma özelliği ve gökle ilişkisi burada hatırlanmaya değer. Okun arındırma işleminde bir araç konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi doğum törenlerinde de ok ve yay oldukça önemli bir yere sahiptir (11).

Şamanlar için sihirli güç genel olarak gözle görülmez bir madde de somutlaşır; ustalar bunu çıraklarına, bazan da ağızdan ağıza, geçirir veya aktarırlar. Bu aktaran mistik bir sürece tâbidir. Gözle görülmeyen ama dokunulabilen sihirli madde ile şamanın içine doldurulan "ok", vb. gibi nesnelere, şamanın güçlerinin maddeselleşmesinde başka bir şey değildir. Altay şamanlarının giysilerinin üzerinde demirden nesnelere bulunur ki, bunların arasında özellikle ruhan (cinleri) kor-

kutmağa yarayan küçük bir yay ve oklar dikkati çeker (1). Ayrıca Altay samanlarının keçi ya da ren geyiği derisinden yapılmış olan kaftanlarının üzerinde ok-yay resimleri bulunur. Bunlar şamanizmin yer altı dünyasına yaptığı seyahatinde kötü ruhlan korkutmak içindir (23). Yay ve oklar ilk olarak sihirli uçuşun simgesiydiler ve bu nitelikleriyle şamanın göğe çıkış donanımı içinde yer alıyorlardı (7).

Türk legantlarında kutsal yayların, efsaneleştikçe anlamları da değişiyor ve demirden yapılmış olağanüstü şeyler gibi tasavvur ediliyorlardı. Meselâ Minusinsk Tatarlar'ının efsanelerinde, Ak-Deniz'de, yani dünyanın öbür ucundaki kutsal okyanusta oturan "Demir yaylı" Ak-Han'dan sık sık söz edilmektedir. Bazı Türk lehçelerinde "demir yay" deyimini de sembolik olarak "güçlü, kuvvetli, baş eğmeyen insanlarla, güç işler" için söylenen bir sözdü (16).. Bu deyim tarihsel bir şahsiyete ad olduğu gibi, deyim imajını da göreviyle ifade ettiği görülmektedir ki, Dokak Temir Yalığ'm ("Demir Yay") oğlu Selçuk, Oğuz yabgusunun Sü Başı ya da "savaş beyi"ydi (12). Demire bürünmüş bir halkın ordu komutanı da elbetteki böyle bir ad taşımak idi. Öte yandan demir ve demirci kavramı şamanın büyüsel gücüne de işaret eder. Demir ya da maden işlemek öteden beri bir büyücülük faaliyeti olarak görülür, nazara karşı şamanlar tarafından demir ya da kurşun dökülürdü. Kor halindeki demiri yalayarak kötü ruhlardan (albıslardan) arındıran şamanlar da burada hatırlanabilir. Yine, kişiöğlü için kötü ruhlarla mücadele eden şamanlar, kahramanlar çağı ile, halkı için düşmanlara karşı uğraş veren eli yaylı alplara dönüştükleri görülmektedir.

Tunguz samanlarının sırra-erme törenlerinde, şaman olacak kişinin hasta olması, vücudunun parçalara ayrılması ve kanının kötü ruhlar (saargi) tarafından içilmesi gerekirdi. Şaman burada bir kurban gibi de düşünülmüş olabilir. Çünkü kanlı kurbanlar ok ile vurulurdu. Şaman adayı kendini kaybedip yere yıkılıncaya dek simgesel oklarla delik deşik edilir; etlerini kesip kemiklerini ayırdılar. Avcı ve çoban halkların manevi ufku içinde, kemik hem insan yaşamının hem de hayvanların pay aldığı büyük yaşamın öz kaynağını temsil eder. Can/ ruh kemikte eşleşir ve dolayısıyla, ölenlerin kemiklerinden yeniden dirilecekleri ümit edilirdi (7). Kemik ve iskelet kişi oğlunun bu dünyada olduğu gibi, ikinci hayatında da kendisini diriltecek özdü. Öte yandan, yay iskeletinde kemik kullanılması ve ok uçlarının kemikten yapılması da bir başka benzer ilişkiyi ortaya çıkarır.

OK VE YAYIN ŞAMAN AYINLERİNDEKİ İŞLEVİ

Şamansız dinsel tören ya da ayin olmaz. Yine, ilk dinsel olgunun kökeninde animizm vardır ki, şamanlar da ruhlara inanırlardı. Şamanın tören sırasında vazgeçemediği araçlar ve işler vardır (24). Araçlar ayinlerin odağında yer alır. Asya samanlığının kimi türlerinde büyük önem taşıyan savaşı nesnelere (mızrak, kılıç, ok, yay vb.) insanlığın gerçek düşmanları olan cin ve şeytanlarla savaşın gerektirdiği öğeler olarak açıklanabilir (7). Simgesel anlamları taşıyan bu nesnelere,

öteki alemlerdeki sembolik savaşların kutsal araçları noktasındadır.

Gerçekte "şamanizm" arkaik bir dini-sihri-mistik olaydır ve anlaşılana ona paleolitik çağdan bu yana rastlanmaktadır. Arkaik dönemlerden itibaren, karşımıza, ekstazik ve terapötik yöntemler toplamı olarak çıkmakta ve amacı, insanlarınkine paralel, ancak görülmez ruhlar alemi ile temasını ve insanların işlerinin gidişatına ruhların desteğinin sağlanması olarak görülmektedir (22). Ruhlar dünyasına manevi bir zemin olan ayin ortamında katılır. Ayin sırasında vecd halinde kendinden geçip, gök ve yer altı dünyasında gördüğü varlıkları, ilginç olayları anlatan şaman ayıklıktan sonra hiçbir şeyi hatırlamaz. Transa geçtiğinde tarihten, gelecekte haber veren, bir boz at sirtında göklere uçan kudretli, samanlardan sözedilir (24).

Şamanın öbür dünyadaki serüvenleri, esime halinde yer altına inişleri ve göğe çıkışları sırasında geçirdiği sınavlar, halk masallarındaki kişilerin ve destansı edebiyattaki kahramanların başından geçmeleri andır. Çok sayıda epik "konu" ya da motifin; aynı şekilde epik edebiyatta karşılaşılan birçok kişi, imge ve klişenin, son tahlilde esime kökenli, yani insan-üstü dünyalardaki yolculuk ve serüvenlerini anlatan samanların öykülerinden alınma olması, güçlü bir olasılıktır (7). Şaman yeraltı ve gökyüzü dünyasında, insanlar için hep bir uğraş içinde olup, ok ve yayın simgesel güç ve imkanlarıyla kötülüklerle savaş içinde olur.

Özellikle kötü ruhlarla karşı insanın tek başına karşı koyamayacağı, bu konuda mutlaka birinin yardımına ihtiyacının olduğu düşünülmekte ve işte bu noktada kamların otoritesi devreye girmektedir. Onların "vecd" tekniği sayesinde ruhları egemenlikleri altına alabildikleri; ölümlerle ve tabiat ruhları ile bağlantı kurabilecekleri, ateşe hakim olabilecekleri, denlilerin şikayet ve dileklerini dinleyerek onlara Göktann ve öteki kutsiyetler arasında aracılık yapabilecekleri kabul edilmektedir (22).

Samanlarda esasta biri periyodik ve diğeri de doğan ihtiyaçlara göre düzenlenen dinsel kökenli iki tür ayin (tören) görülmektedir. Belirli bir zamanda seramonisi rutin bir şekilde düzenlenen ayinler İnisiyasyon (katılım), sır-ra-erme, yükseliş (miraç ya da kutsal yükseliş) ve mevsim ayinleri olmak üzere. Bir de ortaya çıkan bir olay ya da durum nedeniyle gündeme gelen ayinler bulunmaktadır ki, bunlarda; anıdırma, sağırıtma, doğum törenlerinden oluşmakta idi. Periyodik ayinler köken itibarıyla natürist ya da toplumsal karakterli iken, periyodik olmayan ayin (tören)ler animist kökenlidir. Her iki törende de ok ve yayın simgesel ya da doğrudan enstrüman olarak işlevlerinin var olduğu görülür.

İdeolojilerinin ve tekniklerinin büyük şamanlık geleneği içinde yer alması anlamında, gizemli törenler temeli üzerine kurulu dernek veya "kardeşlik" (ahilik, confreries)in şamancıl yapıda oldukları söylenebilir. Bunlarda büyük şamanizm geleneğinin ana çizgileri kolayca görülebilir: adayın ölüp dirilmesini de içeren katılma/sır-ra-erme süreci, ölümler diyarına ve göğe esrimeli yolculuk, adayın vücuduna sihirli madde veya nesnelere sokulması, gizli öğretinin adaya açıklanma-

sı, şamancıl sağiltma yöntemi'nin öğretilmesi, vb... (7). Şinokogorov'un araştırmalarına göre, eğer şamanın içine giren ruh ateşten etkilenmeyen cinsten ise, şaman kor haline gelmiş kömürün üstünde rahatça yürür. Kızgın demirleri tutar. Yanan ateşi ağzına sokar. Acı duymayan başka bir ruh yardımıyla ise, kendine hiç zarar vermeden keskin bir bıçağı ya da oku vücudunun herhangi bir yerine saplayabilir (24). Bu olaydan dolayı fiziksel olarak hiçbir şekilde etkilenmediği görülür. Samanlara birçok başka güçler de atfedilir: izleyicilerin gözü önünde bir buğday tane-sini çimlendirip büyütmek, bir anda çok uzak dağlardan çam dallan getirtmek, yoktan tavşan veya karaca gibi hayvanlar ortaya çıkartmak, kuş tüylerini ve başka nesnelere havada uçurmak gibi. Bundan başka, onlar çok yüksekten küçük sepetlerin içine atlayabilir, bir tavşan iskeletinden canlı bir tavşan çıkarabilir, çeşitli nesnelere hayvana dönüştürebilirler. Fakat bu şamanların asıl önemli gücü "ateşe egemenlikleridir; birçok "Fire-trick"ler, yani ateşle çeşitli gösteri ve numaralar yapabilirler: örneğin, bir adamı ateşte yakıp kül haline getirebilirler ve bu adam birkaç dakika sonra oradan çok uzakta yapılan bir dansa katılabilir, "fire-trick" lerde uzmanlaşmış gizli derneklerde vardır, bunların üyeleri kuru yutabilir, ateş üzerinde yürüebilir ve kızgın demire dokunabilir. Göksel alemle mistik bir dayanışma içine sokup, onun varlık tarzını değiştirebilirler (7). Böylece fiziksel olarak kesinlikle etkilenmek durumunda olan insanın etkilenmediği görülmektedir. Yağlı paçavrayı ateşte yakıp; "alazlama", "uçuklama" seramonisi ile ayin gerçekleştirilir (16).

Morfolojik açıdan, şaman adaylarının sırra-erme sınavları, geçiş ritlerinden ve gizli derneklere giriş törenlerinden oluşan geniş ritler sınıfı dışında sayılmaz. Buryatlar'da "sır-ra-erme" denilen tören, gerçek anlamda gizlerin açıklanmasından çok, adayın mistik yeteneklerinin kamu önünde kanıtlanması ve ardından usta şaman tarafından onaylanıp kutsanması anlamını taşır. Törenlerin dokuzuncu günü bir keçe üstüne oturtulan şaman adayının keçesi havaya kaldırılarak şaman töreni sonuçlanmış olur ve aday kişi de şaman ilan edilir (24). Şamanın bir keçe üzerinde göğze dokuz kez kaldırılması, şamanın bir ok gibi göğün dokuzuncu katına fırlatılmasını sembolize eder. Olay ok simgesiyle vurgulanmıştır.

Samanlık ideolojisinin temelinde yer alan dinsel ve kozmolojik fikirler bütünü iyi anlayabilmek için, göğze çıkış koşulu çok uzun bir dizi mit ve ritüel gözden geçirmek gerekir (7). Nitekim şaman davulunun üstündeki resimlerde bu anlamda dinsel ve büyüsel semboller yer alır. Örneğin; davul üstündeki ağaç motifi "dünya ağacı"ni; merdiven, gökyüzüne tırmanmada kolaylık sağlamayı; atlar, uzun mesafeleri almada yardımcı olmayı vb. sembolize etmektedirler (24). Şamanın "uçuşlan", "at sırtında koşmalan" ya da "hızlan" ile ilgili bütün bu inanışlar, imge ve semboller, hep erişmenin, yani insanların ulaşamadığı bölgelerde insanüstü yol ve yöntemlerle çıkılan mistik yolculukların, mecazlı ifadesidir (7). Her türlü uçuş ve yükseliş, okun evrene ait bir nesne olarak göğze doğru yol alması örneğinden hareket edildiğini göstermektedir.

Okun insan simgesi olduğu ya da inancının belirgin bir işareti olduğu fikri, Temuçin ve Camoka'nın "kan kardeşliği" kurmak istediklerinde, aşık kemiklerini değiş tokuş ettikleri ve de ge-

nelde insanın kendi kanının birazını değiş tokuş ettiği gibi, oklarını da değiş tokuş etmeleri ile görkemli bir şekilde ifade edilmiş bulunmaktadır. Her ikisi de ruhla sıkı ilişki içinde olan, kan ile aşık kemiği arasındaki bağ Gizli Tarih'te Cengiz Han'ın doğum nedeniyle ortaya korunmakta; okla aşık kemiği arasındaki ilişkiler ise Çağdaş Moğol gelenekleri ile kanıtlanmış bulunmaktadır. Şöyle ki, bu çağdaş geleneklere göre kışın uygulanmakta olan ok atma töreni, oyunun kuralları ve de eşlik ritüellerinin de kanıtlağı gibi, tam karşılığı olan "aşık kemiği fırlatma" şeklinde uygulanmaktadır (22).

Yakutlar, bütün suyun katılmasıyla yapılan ilkbahar ve sonbahar ayinlerine "ısıyah" derler ki, "saçı (libation)" bayramı ve ayini demektir. Bu bayram ve ayin Mayıs ayının sonlarında ya da Haziran ayında Ayı Toyon onuruna düzenlenirdi. Bu bayram ve ayin için soydaşlar kırmız ve kurban hazırlarlar; tören dokuz gün sürerdi. Bu bayrama ay ve güneş (ıy, kün) bayramı da denir. Astral ve astrolojik bir anlamada sahiptir. İlkbahar "Islah Ayinine" şamanla beraber dokuz masum kız ve dokuz masum delikanlı da katılırlar. Bunlar şamanın göklere "seyahatinde" beraber bulunurlarmış; masum olmayan kız ve delikanlılar göklere çıkamazlar, günahlarının derecesine göre çeşitli düzeylerde (olohlarada) kalırlarmış. Şamanların tasavvurlarına göre göklere, tanhlar katına giden yolda bir çok duraklar vardır. Yakut şamardan bu duraklara "oloh", Altay şamardan "puudak" derler. Şaman, ayini sırasında göklere "çıkarken" bu durakların her birinde özel ırlar söylerler (16). Sonbahar bayramı kötü ruhlardan korunma amacıyla yapılırdı. Bu bayrama "abası ısıaga" (kötü ruhlara saç) denirdi. Bu adına rağmen törenin ilk gününde aydınlık tannlardan Ulu Toyon namına, ikinci gününde kötü ruhların başbuğu sayılan Arsan Duolay adına ayin yapılırdı (16).

Ayzıt onuruna lohusanın yatağının başucuna kurban edilen hayvanın pişmiş et parçaları ile bir kap yağ konur. Lohusanın arkadaşlarının toplandığı yurdu erkekler terk ederler. Ebe kadın ocağın döşemelerine kayın ağacından bir çadır diker ve yeni doğan erkek çocuğun şerefine kayın ağacı kabuğundan yaptığı ok yay şekillerini çadının içerisine koyar. Bunların üzerine yağ sürdükten sonra hepsini yakar ve orada bulunan kadınların katılımıyla bağırmaya başlar. Bu olaylara memnun olan "Ayzıt" ilahesine gürültü ile bu suretle kutlanmış olurlar (14).

Troşçanskiy, kadınlar doğumun üçüncü günü toplandıktan zaman yurdun (çadının) tabanına bir delik açtıklarını ve onun kenanna at kazığı çaktıklarını, ona kayın ağacından bir at bağladıklarını anlatıyor. Onlar ayrıca Yakutlar'ın küçük ok yay ile avlanmayı alışkanlık haline getirdikleri, hayvanların kayın ağacından figürlerini de yaparlar. Bu sırada kadınlardan biri hayvanlara nişan alır. Fakat yalnız oğlan çocuğu doğduğu zaman bu şekilde tören yaparlar (14).

tskitler'in mitoloji ve dininde de belli bir rol oynayan "ok" "sihirli uçuşun" simgesidir. Bu konuda birçok Sibirya şamanlık seansında da okun kullandığı hatırlardadır. Bazı şamanlık seanslarında oklar da belli bir rol oynar. Okun iki yönlü bir sihirsel/dinsel saygınlığı vardır: Bir yandan

hızın, "uçuşun" en anlamlı imgesidir; öte yandan en yetkin silahtır, zira uzaktan öldürür (7). Okun işlevi bir yanda simgesel bir anlam taşıırken, diğer yandan nesnel bir anlam kazandığı görülmür. Bu yönüyle ok manevi bir dünyadan reel bir dünyaya indirgenmiş durumdadır.

Asya'nın ortalarını ve kuzeyini kaplayan bütün bu geniş alan içinde toplumun sihirsel / dinsel yasamı hep şamanın çevresinde döner. Mistik öğelerin oluşması, sonraki nesillere aktanması şaman soyunun göreviydi. "Bekliti" adı verilen samanların sırra-erme törenlerinde, şamanın atalan, onu, kendini kaybedip yere yıkılmaya dek (simgesel) oklarla delik deşik etmişler; etlerini kesip kemiklerini ayırmışlar; kemikleri eksik çıksaymış şaman olamayacakmış. Ksenofontov'un aktardığı bu legantta okun şamanların yetkinleşme törenlerindeki işlevini ve önemini açıklıkla görmekteyiz. Şamancıl sırra-erdirmeyi bütünleyip yetkinleştirilen "Bekliti" (açılış) töreninde ilahi ve ırlamalarla geçen bir geceden sonra usta şaman, aday şamanın ruhunu sıkıca yakalayıp elinde tutabilmesi için parmaklarının ucuna dişli çengeller geçirir, sonuçta, hastalara ve acı çekenlere karşı duygudaş ve acıma dolu olması için, yüreğine bir ok saplar. Elbette bütün yapılanlar simgeseldir (7).

Küçük ayinlerden biri de "sağıltma", yani hastalığı bir başka nesneye veya hayvana "göçürme", seromonisidir (16). Alarsk kabilesindeia Buryatlar arasında şaman bir halının üzerinde hastayla yanyana oturur. Etrafında bazı objeler de bulunur. Bunlar arasında ok ta vardır, (23) bunun ucundan yurdun dışında avluda dikili olan kayın ağacına bir kırmızı ip gerilmiştir. Hastanın canının bu ipi izleyerek bedenine gireceği kabul edilir, bu yüzden yurdun kapısı açık bırakılmıştır (7). Annma ve cin çıkarma törenlerinde kullanılan ok, kötü ruhları veya cinleri hem "öldürür", hem "uzaklaştım-", veya "kovar". Apollo'luk niteliğinin ve görevinin işareti olan altın oku elinde tutarak dünyayı dolaşüyor, kurbanlar sunarak hastalıktan kovuyor (sağıltıyor), yer sarsıntılarını ve öteki doğal afetleri önceden haber veriyordu (7).

Okun davet edici rolü şamani inançlarına girmiştir. Moğollar'ın hastayı kurtarmak için göğge doğru ok ataktan hakkında Celaleddin Rumi'nin Mesnevi'sinde geçen bir kayıt böyle bir inancın sonucu olması gerekir. Bunu kaydeden Ankaravi, "Moğollar'ın göğge doğru ok atmakta Azraili korkuttuktan ve bu yolla hastayı kurtaracağını sanarlar" der. Fakat burada bu hareketle herhalde, ruhlarda yardım dilendiğine ait bir şamani inanış söz konusu olmalıdır (11).

Bazı yerlerde şamanlar ayinlerde davul yerine "yölgö" denilen (küçük yay) aletler kullanırlar. "Yölgö" ile ayin yapmak için de koruyucu ruhların izinin alınmış olması gerekiyordu. Birçok ayinde sadece "yölgö" kullanan şamanlar da vardır. Bunlar daha çok kendi akrabalarının dini törenlerinde kullanırlar (24). Sağıltma törenleri düzenleyen Lebed Tatarlar'ında ve bazı Altaylılar'da olduğu gibi davul yerine yay kullanıldığında bile, bunun cinlere karşı bir silahı değil, sihirli bir müzik aleti olarak algılanmasıdır: Yay, yanında ok olmaksızın, tek telli bir müzik aleti gibi kullanılır (7). Şaman davulunun işlevini belirleyen, müzikal büyüdür, cinlere karşı kullanılan gü-

rültü büyüsunü değil. Kamlık (samanlık) sanaünü öğrenip mesleğe girmeye karar veren aday şaman için "Kam Bakışı Toy" adı verilen bir ayin düzenlenir ve yetkinleşmiş bir şamanın gözetiminde yürütülen ayinde genç şaman da çoğu zaman davul yerine "yölge" denilen küçük bir yay kullanırdı (16). Giderek şamanın kendisinden sinirsel/dinsel müzik aletlerine de geçen bu "özerklik", özel bir müziğin oluşmasına yol açmıştır. Bu müzik henüz tamamen "din dışı" olmamakla birlikte, dinsel müziğe göre daha serbest ve imgece zengindir. Aynı olgu, göğe yapılan esrimeli yolculuktan ya da tehlikeli yeraltında inişleri anlatan şaman yırları konusunda da doğrulanır. Çok sayıda Japon şaman doğuştan kördür. Günümüzde bunların "esrimesi" kaba biçimde yapmacık ve taklittir. Ölünün ruhu şamanın sesiyle konuşurken, şaman elindeki bir yayla oynar (7).

Yakutlar'da kötü ruhların güneş ve ay ile mücadeleye giriştiklerine ve hatta bazan onları karanlıklar dünyasına hapsedtiklerine; işte güneş ve ay tutulmalarının bu şekilde meydana geldiğine inanılmaktaydı. Çok eski dönemlerde bu durumlarda bağırıp çağırarak, davul çalarak, gürültü çıkartarak veya göğe doğru ok atarak kötü ruhtan korkutup kaçırma inancına dayanırdı (22). Davulun sesi kötü ruhtan kovar. Gürültünün büyü, sihri onları uzaklaştırır. Bu müziksel bir büyüdür. Sibirya şamanları arasında şamanın seyahatini hazırlayan ve büyüleri ses çıkaran çalgı ise kopuzdur (23). Kopuz özel olarak hazırlanan bir yay ile çalınır ki, bu kutsallık sahibi enstrümanlara! çıkarttığı sesler ilkel zamana göndermeler yapan, ezeli sese atıfta bulunur. Söz konusu çalgı da ses çıkarmak amacı ile kullanılan "arşa" bir yay şeklinde düşünülmüş olup, yayı simgeler.

Şaman kızla koruyucu tannısı arasındaki mistik evlenme arkaik bir adet gibi görünüyor. Bu ruh kadınlara "Tann Anası" veya "Kutsal Ana" da denir. Kutsal yerlerde kendi tannılarına resmen hizmet eden bu ruh kadınlardan başka, eşleri birer gezici tann (marebite) olup arasına kendilerini ziyarete gelen, samanlıklarını özel kişiler olarak icra edilen "bir gecelik eşler" (ichiya-tsuma) de vardır. Bu özel durumları belirtisi olarak, bunların evlerinin çatısına beyaz kuş (çoğu kez kartal) tüyleri takılmış bir ok dikerlerdi (7). Ok bir simge olarak bu gelenekte sonsuzluğun sembolü olup, taşıdığı kartal tüyüyle en yükseğe ulaşabilme yetisini vurgularken, ok olarak bir cinsel birleşme olgusunu da içinde taşıymaktaydı.

Yay ve at (at başlı figürçükler) gibi bazı öğeler kadın sihirbazlığı (samanlığı) ile uyuşmamaktadır (7). Ok ve yay anaerkillik döneminde gerek nesnel ve gerekse simgesel anlamda kullanılmış, özellikle "amazon" lann sembolü konumuna ulaştıktan görülmüştür. Ancak at kültürü çok sonralan, ataerkillik dönemine ait olması kadın şamanlarca bu simgelerin ve figürlerin kullanılmasına imkan tanımamaktadır.

Bazı Japon katılma / sır-ra-erme törenlerinde adaylar yedi ok üzerine tahtadan bir "köprü" kurmak zorundadır. Birçok törende, uygulanan ritin öz gücüyle, tören sırasında simgesel olarak bir "köprü veya merdiven kurulduğuna" inanılmasıdır (7). Simgesel olarak köprü ve merdiven motifleri göğe ulaşma arzusunu ifade etmekteydi. Bu anlamda "ok" köprünün bağlantısını ifa-

de ederken, merdiven simgesinde ise basamak görevini üstlendiği görülür.

İNİSİYASYON TÖRENLERİ VE OKÇULUK

İrgen adı verilen, "erkek evi" uygulaması da, okçuluk eğitimi için önemli bir ortam oluşturmaktaydı. Çünkü "İrgen" bir inisiyasyon ayini biçiminde gerçekleştirilir, genç savaşçı topluma katılabilmek için yetenek ve cesareti ile ilgili, kimi zaman üç, kimi zaman da dört aşamalı bir sınavdan geçerdi. Denemeler vahşi orman ortamında gerçekleştirilir, çünkü şaman geleneğinde ayinler çoğunlukla ormanlarda, ağaç kültürüne dayalı olarak yürütülürdü. Daha az yırtıcı olan hayvanlardan daha çok yırtıcı hayvanlara karşı basan elde etme şeklinde geçen sınavda, savaşılan hayvanlar simgesel anlam taşımakta olup; gerçekte dört unsurdan toprak, hava, ateş ve su ile insanın sınanması anlamını taşırdı. Oğuz Kaan destanında bu sınav çok sembolik olarak görülmekte okup, her aşamada değişik totemik hayvanlara karşı ayn bir silahın kullanıldığı, sonuçta su unsurunu simgeleyen "kan"ın akıtıldığı, erkeğin ancak kan akıtarak erkek olabileceği düşüncesinin vurgulandığı ortaya konulmaktadır. Yine evlenebilmek için, evlenecek kişinin bozkır töresine göre bir takım sınavlardan geçerek savaş sanatlarında da usta olduğunu kanıtlanmasının gerekmesi de ilginçtir. Bilindiği gibi bu şekilde kendini kanıtlama motifi eski Türk kültüründe de bulunmaktadır (3).

Mitoloji ve din imgelerinde doğum (ya da yeniden doğum) teması çok önemli yer tutar. Gerçekten bütün eşik geçişlerinde -yalnız rahmin karanlığından gün ışığına çıkarken değil, fakat çocukluktan yetişkinliğe ve yaşamın aydınlığında ölüm kapısının ardındaki ne olduğu bilinmeyen gizemli karanlığa geçişte-doğumla karşılaştırma vardır ve ritüel olarak, pratikte her yerde rahme dönüş imgesi yoluyla temsil edilmiştir (2). Bu nedenle, bir eşik geçişi konumundaki, erginlenmede aynı köken olgusuna sahiptir.

A.N. Konanov'un araştırmasında "irgen" in, "er + kin" çoğulunun "erkin - irgen" (olarak erkekler topluluğu) olduğunu ileri sürüyor (13). Bazen böyle kabile-içi geçiş ritleriyle bir gizli derneğe giriş törenlerini; ya da gizli derneğe girişle şamancıl sırra-erme ritlerini birbirinden ayırmak güçtür. Kaldı ki her durumda adayın bir klan üyesi olabilmek için bir sırra-ermek töreninden geçme zorunda oldukları kabul edilmekle birlikte kabile üyeleri sırasına geçiş (topluma katılma) anlamında "sırra-erme"de bir koruyucu ruh edinilmesiyle kesinleşiyor (6). Erkin ya da İrgen kavramı, "er" olma sınavında başarılı olan kişinin, erginleştiği günü vurgulamaktadır. Bir alpin erginleşmesi, onun cesaret ve yiğitlik deneme sınavının bir diğer teması ise, silah kullanmadaki gelişkin beceri, yaşamanın temel espirisiydi. Bu nedenle bozkırın alplannın birikimi, şahsiyeti kurgulan ok ve yayı üzerine oturmakta idi. Okçulukta başarının temin edebileceği statüler sınırlı tanımlanmaz bir nokta da idi. Nitekim, Uygurlar beylerine "erkin" derlerdi (15).

Göçebelerin eserlerinde, M.Ö. binyılda yaşamış "er"leri (eski Türkçe'de kahraman), bunların kemer ve ayna gibi belki rütbe işaretlerini, alplık destanlarını, av sırasında vurulan hayvanın kur-

ban ve ongun anlamı aldığı sahneler görülmektedir (9). Eski Türkler'in , hayatlarının önemli olaylarından biri olan er, at şeklindeki bir erkek adını aldıklarında bunu mezar taşları üzerinde belirtmekte kusur etmedikleri ve bu adın sosyal hayata katılmalarını sağladığı ve onlara bir kişilik kazandırdığı konusu kesinlikle doğrudur. Malov, Kök-Türk döneminden mezar taşlarındaki "er" kelimesini de, alp (geroy) olarak tercüme etmektedir. "Er ati" (er adı, er unvanı) kazanmak ve ölünce "er bengüsüne"ne (er abidesine) layık olmak için, "er erdemi"ni (er faaliyetini) isbat etmek gerekiyordu. "Eş" ve "tuş" deyimleri ise, bir kimsenin aynı düzeydeki arkadaşlarına işaret ediyordu. Yola adlı "er"in mezar taşındaki yazıda, "eş"lerinin ve bin "er"in, Yola ile birlikte, ava gittikleri ifade edilmektedir(8). Bu avlar "erler"in sıranma ortamı olarak ta görülür. Bu ismi alamadıkları zaman, sanki var olmamışlar gibi davranıldığı da doğrudur. Bir Altay öyküsünde, bir öksüzün ne babası, ne annesi, ne giyeceği ne yiyeceği ne de atı vardır. Onda eksik olan tüm bu varlıklar kolaylıkla elde edebilirdi. Ancak bir adı da yoktur ve ayrıca Tann kutunu bu alp için ortaya koyar, "er"lik yolunda basan elde ederek kendisine bir ad verilebilirdi (21). "Er'olduğu "gün" de ayn bir ruh ve kimlik sahibi olmuştur. Topluma katılmış ve onun bir parçası olarak onun sırlarına, töre ve geleneklerine erişmiştir. Bu gelenek erken dönemlere aittir. Sırta-ermeye aday olan gençlerin eğitici-ruhu, kuzey ve güneydoğu Asya'da, bir ayı ya da kaplan gibi görünüyordu. Bazı durumlarda aday ormana (öbür dünyanın simgesi) böyle bir hayvan ruhun sırtında taşınyordu. Kaplana dönüşen insanlar ya sırta-ermişlerdi (7) ya da "ölmüşler"di ki, mitlerde çoğu kez ikisi aynı anlama geliyordu.

Orman kültü kuzeyli avcı uluslarda en önemli kültürlerden biridir. Yakut avcılar dokuz nefer orman tannısı ruhu bulunduğuna inanırlar. Bu ruhların en büyüğü Bay Bayanay denilen ruhtur. Kimilerine göre, Bay Bayanay orman ruhlarının geneline verilen addır (16). Anlaşıldığı kadanyla söz konusu inanç kurgulan toplumlann orman içinde yaşadıkdan döneme ait olması gerekir. Bilindiği gibi, insanın atalarının önceleri orman yaşamı sürmüş oldukları varsayımından gidilerek, insanın evriminin ancak, orman koşullarından yavaş yavaş uzaklaştığı yerlerde, yani tropikal ya da subtropikal ormanlardan açıklık alanlara birden bire değil, yavaş yavaş geçilen bir ülkede gerçekleşmiş olabileceği sonucunda ulaşılmaktadır. Buna uygun koşulların, İç Asya'da, Tersiyer (üçüncü) dönemin sonuyla Kuvaterner (dördüncü) dönemin başında bulunduğuna inanılmıştır. Bunun üzerine, insan türünün İç Asya'da doğduğu ve dünyanın öteki bölgelerine, günümüzde insan topluluklarının yaşadığı dünyaya buradan yayıldığı yolunda, zaman ve mekan kapsamı bakımından "büyük" kuramlar geliştirildiği bilinmektedir (19). Çünkü, Oğuzların bir bölümü ormanları kendilerine yurt edinmiş, oralara yerleşerek "Ağaç-eri", yani "ormanda yaşayan insanlar" adını almıştır. Oğuz Kaan destanında Oğuz'un hayatını anlatırken "Oğuz genç bir adam olmuştu. O dönemde ve o yerde, büyük bir orman vardı. Bu ormanın içinde, hayvan sürülerini ve insanlar yiyen at vücutlu, geyik başlı, büyük boynuzlu bir yaratık vardı. Oğuz Kaan bu hayvanı avlamak istedi (=İnisiyasyon dövüşü). Mızrak, ok-yay ve de kılıç-kalkanı ile ata bindi. Bir geyik aldı, bir söğüt dalı ile onu ağaca bağladı ve oradan gitti. Gün ağarması sırasında tekrar

geri geldi. Canavarın geyiği yakaladığını gördü. O zaman bir ayı yakaladı. Altın kemeri ile onu bir ağaca bağladı. Gün ağardığı sırada tekrar geri geldi. Vahşi hayvanın ayıyı da aldığını gördü. O zaman, ağacın dibinde bekledi. Vahşi hayvan geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz mızrağı ile, hayvanın başına vurdu ve onu öldürdü. Kılıcı ile kafasını kesti ve sonra gitti. Geri geldiğinde şunu gördü: bir akdoğan hayvanın bağırsaklarını yiyordu. Yay ve okla, akdoğanı öldürdü ve başını kesti". Bu öykü oldukça karmaşıktır, fakat kesin olarak, erkeklerin toplumuna girişi ve evlenmeye eşdeğer şekilde bir kadın almayı sağlayan, erkeklige geçişin savaşını açıklamaktadır. Ayrıca at vücutlu, geyik başlı canavara saldıran akdoğan, bozkır sanatındaki savaş sahnelerini hatırlatmaktadır (22). Bu mitolojik varlığın ok-yay ile vurularak öldürülmesi ise ayn bir şifre taşır.

Dede Korkut kitabında, birçok kez, gençlerle hayvanlar karşı karşıya getiren, buluş dönemindeki genci yetişkinlerin dünyasına dahil eden, onlara bir kadın alma hakkını veren ve aslında kök efsanesinin bir tekrarı olup, gerçek inisiyasyon törenleri olarak bazen üç kademe gerçekleşen savaşların öyküsünü anlatmaktadır. Bunun ilk aşaması, Kan Turalı'yı sırasıyla siyah bir boğa, şahane bir deve ile karşı karşıya getirmektedir. Babasından, kızının elini elde etmek için, aralarında çoğu kez bir canavara karşı savaşın söz konusu olduğu, üç sınavın başarı ile geçilmesinin, sık rastlanan bir folklor teması olduğu bilinmektedir (22).

Moğol boylandı bazıların yurtları da orman içlerinde ya da orman kenarındadır. Bunun için onlara da "Hoyin-Irgen", yani "orman halkı" adı verilmiştir (7). Ormanda yaşamak ekonomik anlamda bolluk, sosyalleşme açısından ise vahşet anlamı taşırdı. Çünkü orman toplumları, her an vahşi hayvanlara karşı bir sınav verme noktasında olmuşlardır. İnanç dünyasında "orman" öbür dünyayı simgelerdi. Bu nedenle inisiyasyon törenlerinde orman özel bir yere sahiptir.

Belirgin şekilde cinsel nitelikli ritüellerle kutlanan ergenlik çağına, Türkçe'de er at isminin verilmesi herhalde ruhun kişi içinde bütünlüğe eriştiği anı belirlemiş olmasından ötürüdür. Bu aslında ruhun ta kendisidir (22).

Ergenlik dönemindeki inisiyasyon törenleri sırasında bir hayvanın öldürülmesi, bir insanın öldürülmesine denk düşmekteydi (22).

Bir başlangıç töreni (inisiyasyon ritüeli) olarak bir prensin ya da bir başbuğun oğlunun ergenlik dönemine girişinde, çocuğun hayvanı parçalamak suretiyle veya bir hayvan üzerinde (av) veya bir insan üzerinde (savaş) ilk cinayet, bu zafer, onu erkeklerin topluluğuna dahil ettirir ve ona bir kadın alma hakkını verir. Tüm bu güç birikimleriyle savaş, aslında cinsel birleşmeyi ve de yeneden doğuşu temsil etmektedir. Bu o denli gerçektir ki, kaynaklar basan kazanan gencin, mağlup edilen hayvanın isminden başka bir şey olmayan, kendi ismini aldığını belirtmektedir (22). Öte yandan ok hem erkeklige hem de ölümü simgelediği görülür.

BİR ÖNGÖRÜ (FAL) ENSTRÜMANI OLARAK OK VE YAY

Falcılık, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat-i Türk'te; "falcılık, kahinlik; bir kimsenin gönlündekini bilmek" olarak açıklanmaktadır. Falcılık, samanlığın da önemli unsurlarından biridir. Altaylılar'da samanlardan başka "ıncı" denilen insanlar vardır; bunlar saralı adamlardır. Saralan tuttuğu zaman, bunlar gaipten, öte dünyadan, bilinmeyenlerden haberler vermektedirler (24). Şamanistler arasında fal anlamına gelen yaygın kelime "tölge"dir. Manas destanında kahraman Manas'ın arkadaşlarından biri tölgöçü Kara Tölek'dir. Başka biri de "yağnncı" (kürek kemiği) ile fal açan Kara Bediş'tir. Kırgızca'da fal kelimesini ifade eden "keret" kelimesi de vardır (16). Türk topluluklarında fal karşığı olarak kullanılan deyimlerin çokluğu, bu kültürün zenginliği kadar, çok farklı tür falları varlığında gündeme getirmektedir.

Uykunun kimi zaman "geçici ölüm" şeklinde sayılması ve de rüyanın ruhun serseri şeklinde dolaşması ya da bir başka ruhun ziyareti şeklinde kabul edilmesi dolayısıyla, rüya tabiri veya yorumu özünde şamanizmle yakından bağlıdır (22).

Falcılığın ideolojik temelleri, bütün Kuzey Asya'da ruhlann insanın bedenine alınabildiği (in Corporation) inanışında aranmalıdır (7). Bu da falın animist dönemden itibaren toplumları baş vurduğu bir yöntem olduğunu göstermektedir. Şaman inancına göre, fal yolu ile elde edilen sonuçlar, gerçekte ruhları aleminden elde edildiği düşünölmekteydi.

En erken dönemlerden itibaren çeşitli kaynakların ışığında varlığı kanıtlanmış en eski öngörü (kehanet) aracı söğüt çubuğu ya da oktur. Bu kehanet biçimi, Avrasya göçebelerinin erken dönem kültürü ile ilişkilidir. Herodot tarafından da İskitler'le ilgili olarak anlatılan kehanet biçimi, bir bağ oku taşıyan bir erkeği tasvir eden, Oxus Hazinesi içindeki bir temsili resim, Herodot Tarihi'nde anlatılanlara uymaktaydı (22). Oklarla öngöründe (kehanette) bulunmak, gelecekle ilgili sonuçlar çıkarmak, okun sahip olduğu mistik şifrelerin sistematik açıklanması ya da yorumu tabi tutulması ile ilgilidir.

Hunlar da işlevsel mantığa dayalı bu kehaneti biliyorlardı ve Amnich Marcellin'in anlatımı Herodot tarafından aktarılan söylenceleri hatırlatmaktadır. Marcellin'in belirttiğine göre; "sorgun ağacından yapılmış çubuklar ki bunların her biri bir ok idi, demet şeklinde bir araya toplandıktan, daha sonra belirli bazı günlerde bunları birbirinden ayırarak büyü yaptıktan ve gelecek hakkında bilgi edindikleri" anlatılmaktadır (22). Bu kehanet yöntemi, Nagi'ye göre eski Türkler'e özgüdür. Özellikleriyle birlikte bu yöntem, bilindiği kadıyla binli yılları başına kadar ortadan kaybolmakta ve sonra da oldukça değişik bir biçimde yine ortaya çıkmaktadır. "Türkler, üç ayn gruba bölündükten sonra, üç oku havaya atarak yazgılarını öğrenmek istediler: bu oklardan biri güneye düştü ve grubun öncü bölümü Hindistan'a yöneldi, diğeri Kuzeybah'ya ..." vs. Ve de ayrıca "onları yetmiş yabgu yönetiyordu; bu yabgular ortaya bir daire çizdiler ki, bu daire evreni simgelemekteydi, yabgular da evrenin dört yönünün egemenliğinin sahipleri idi ve bu sembolik dairenin çevresinde sıralanarak, her biri elinde bir ok tutuyordu; çubuğu daire içine düşenlerin hakan ola-

çağı konusunda anlaşlıktan sonra oklan havaya fırlattılar". Bu metinlerden anlaşlığına göre her bir ok bir kabile önderini temsil etmekteydi (22). Haçlı seferlerinden kalma bir başka belgede ise şu anlatılmaktadır: "başlarını, yani hakanlarını seçmek için Türk boylanndan herbiri bir ok getirerek, yüz kişi arasında en soylulannı seçtiler. Yüz ok bir bağ halinde bir araya toplandı, bir çocuğun bu oklardan birini fırlatacağı ve şefin, okun üzerinde ismi yazılı olan boydan seçileceğı konusunda aralarında anlaşmaya vardılar" diye belirtilmektedir. Daha karmaşık olan bir başka öykü de vurgulayıcı bir biçimde Joinville tarafından da anlatılmaktadır.

Türklerde günlük hayatta ve her türlü olayla ilgili olarak, her fırsatta büyü yolu denenirdi. Geçmiş öğrenmek gibi, geleceğı etkilemekte en çok istekleriydi. M.S. 610'da Çaç hakimi Şeguy, Çin'e pahalı hediyelerle birlikte elçiler gönderir. Şeguy işi büyüsel yolla sağlamaştırmaya kadar götürür ve Çulohan'a etki etmek için bu fırsatı severek değerlendirir. İmparatora şikayetlerini kapsayan mektupla, beyaz tüylerle bezeli bir bambu ok gönderir. Belki de bu yöntemle istenilen şey büyüsel etkileme ile başıyla sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Çünkü bambu ok büyüsel güçlerde donatılmıştı ve güçlü bir etkileme yetisine sahipti. Bunun bir başka anlamı da "iş bu ok gibi tez bitir" demektir (13).

Firdevsi "Şehname"sinde kendi deyimiyle Çin Türkleri dediğı Türkler'le Behram Çubin kumandasındaki İranlılar arasında Herat açıklannda meydana gelen bir çarpışmadan söz eder. Persler'i korkutmak isteyen Türkler büyücülere başvururlar. Büyücüler ateş yakarak göğe doğru püskürtürler. Rüzgann yardımıyla savrulan alevler ve siyah dumanlar Persler'in üzerine, bir illüzyon anlamında, ok olarak yağmaya başlar. Fakat Behram bağırarak bunun bir göz boyamaca olduğunu, ok falan atılmadığını bildirir ve böylece büyü etkisini kaybeder (13). Ateş tapıncına sahip "Zerdüş" bir toplumun, bir illüzyon olayı karşısında etkisiz kalması, bir yanda Persler'i ateş kültürü yönünden Türkler'den geri olduklarını bize göstermektedir. Bu olayda da görüleceğı gibi, illüzyon uygulamalarında bile "ok"un ayrıcalıklı bir yeri vardı.

Altay şamanları yayla fala bakarlar ve yağmur yağdınlardı. "Ya-bıla-kamnadı" (Tuba) deymi, "yay ile fala baktı, yağmur yağdırdı" anlamına geliyordu. Yine eski Çağatay edebiyatında da ilm-i yay, "fala bakmak ve yağmur yağdırmak" anlamım karşılayan bir deyimdi (16). Şamanlann giysilerinin üzerine kötü ruhlan kaçırmak için ok, yay gibi silahların işlendiğı de olur (3). Dış etkilerden kendilerini az çok koruyabilmiş olan Altay şamanlan, omuzlarındaki "Dokuz-ok", (yebe) ile "Yay", (Ya) sembollerini hiç eksik etmezlerdi. Onlara göre bu dokuz ok ile yay, "Kudaydan tarkan", yani "tanndan uzatılan" şeylerdi (16). Bu da şamanın falcılığının bir simgesi olduğunu vurgulamaktadır. Şamanlann "manyak" adı verilen giysilerinde yay iki tane de olabilirdi (10). Bu simgesel elemanlar şamanın din adamı olduğu gibi, aynı zamanda bir büyücü olduğunun işareti olsa gerektir.

Öte yandan yine bir başka efsanevi veriye daha sahibiz; Priskos'tan kaynaklandığı bilinen, Jordanes'in de aracılığıyla sonuçta Macar - Hun tarihine kadar uzanan bu bilginin konusu da

Atüla'nın ölümüdür. Bu efsaneye göre; Attila'nın siyasi rakibi imparator Markianos, Atilla'nın öldüğü gece rüyasında Atilla'nın yayının kırıldığını görüyor. Rüyalarla "malum olmak", geleceğe ait öngörülerde bulunmak kutsal kitaplardan başlayarak birçok dinî hikayenin de vazgeçilmez temelinden biridir. Ama sembol burada da tam yerine oturuyor; "tannın kılıcının" yerine, Hun askerinin vurucu silahı olan "yay" geliyor (18). Yine, bir banş andı yapıldığında yayın kınlanması seramonisi de burada hatırlanmaya değer.

SONUÇ

Tarih ve etnografya biliminin temel malzemelerinin elde edildiği, yazılı kaynakların yanında sözlü kaynak olarak değerlendirilen teoloji, mitoloji, efsane, destan, hikaye, masal gibi kaynaklardan elde edilen verilerin ışığında, erken dönem şaman geleneklerinde simgesel ve nesnel anlamda ok ve yayın zengin bir kullanım alanına sahip olduğu, bu kökenden kaynaklanan seküler anlamdaki okçuluğa geniş bir arka plan oluşturduğu görülmektedir. Esoterik ve okült anlamda öğretilere dayanan şaman gelenekleri içerisinde mistik, dinsel ve ayinsel ortamlarda manevi iklimin odağında ok ve yayın yer aldığı açıklıkla ortadadır. Şamanizmin düalist bir yapı arzeden inanç kurgusu içinde yer alan "iyi-kötü" çatışmasında, şamanı ön plana çıkartırken, onun "kötüler" ve "kötü ruhlar"la mücadelesinde en etkin silahının; kimi zaman simgesel anlamdaki, kimi zaman da nesnel anlamdaki ok-yay olduğu görülür. Okçuluktaki seramoniyal ortamın böyle bir dinsel anlayış ve düşünüşten kaynaklandığı açıktır. İçasya samanlığında savaşçı nesnelere (ok, yay, kılıç, mızrak) insanlığın gerçek düşmanları olan cin ve şeytanlara karşı sürdürülen savaşta çok önemli öğeler olduğu kesindir. Öte yandan sportif uğraşların arka planı tümüyle şamanların "esrime" teknikleri üzerine kumlu bulunduğu, "savaşkan esrime'nin kahramanlara özgü bir esrime tekniği olduğu, arkaik Sibiry toplamlarının av ritlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Böyle bir toplumsal yapı ve anlayışa sahip olan şamancıl toplumlarda ok ve yayın; sosyal, kültürel, dinsel ve yaşayış tasavvurları üzerinde etkin bir işleve sahip bulunduğu görülmektedir.

Toplumun ruh sağlığı, annma, sağılma törenleri, geçmişle ve gelecekle ilgili insanoğlunun bilmek istedikleri, doğüstü güçlerle ve başka âlemlerle ilişki kurma isteğinin simgesi hep ok-yay olduğu açıklıkla anlaşılmaktadır.

Bu bulgulardan hareketle; Erken İç Asya şaman geleneklerinde, şamanın mistik ve dinsel tören sırasında, nesnel işlevinin dışında kullanılmak üzere, vazgeçemediği araçların başında ok-yay ikilisinin geldiği söylenebilir. Şaman geleneklerinde yer alan, şamanın göğe yükselişi; yeni Miraç, gerçekte okun göğe yükselişi prototipinden örneklenerek, ayinde şamanın bir keçe üzerinde göğe dokuz kez kaldırılarak gerçekleştirilen simgesel eylemi, şamanı bir ok gibi göğün dokuzuncu katına fırlatılması istediğini düşündürmektedir. Okun sihirselleşmiş / dinsel saygınlığa sahipliği yanında, şaman seanslarında belli bir rol ile kullanılırken, Sibiry halklarının mitolojisinde ve dininde "okun" sihirli uçuşu canlandırdığı söylenebilir. İrgen adı verilen inisiasyon ayini biçiminde gerçekleştirilen "erkek evi" uygulamasının da, şamancıl toplumlarda, okçuluk eğitimi için önemli bir ortam oluşturduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

1. Anohim, A.V, Altay Samanlığına Aid Maddeler: Şaman Davulu, Ülkü Halkevleri Dergisi , Cilt:XVI, Sayı:94, S(404 - 410), Birinci kanun 1940
2. Campbell, Joseph, İlkel Mitoloji (Tanrıların Maskeleri), 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1992 (Çev: Kudret Emiroğlu)
3. Çoruhlu, Yaşar, Türk Mitolojisinin ABC'si, I.Baskı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1998
4. Durmuş , ilhami, İskitler (Sakalar), I.Baskı, TKAE Yayını, Ankara 1993
5. Eberhard, Wolfram, Lokal Kulturen in Alten China, 1. Baskı, S (1-69) Leiden E. J. Brill 1942
6. Eberhard, Wolfram, Çin Simgeleri Sözlüğü, I.Baskı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2000
7. Eliade, Mircea, Şamanizm, I.Baskı, İmge Yayıncılık, Ankara 1999
8. Esin, Emel, Türklerin İç Asya'da Getirdiği Ünalversalist Devlet Mefhumu Ve Bunun "ORDU" (Hükümdar Şehri) Mimarisindeki Tezahürleri, I.Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, (Ankara, 11-13Jully 1977), S (9-25), Ankara 1980
9. Esin, Emel, Türk Kosmolojisi, Türk Kültürü El-Kitabı, Seri İkiye Ek, Edebiyat Fakültesi Matbaası, istanbul 1979
10. Esin, Emel, İslamiyetten Önceki Türk Kültürü Tarihi ve İslamiyete Giriş, Türk Kültürü El - Kitabı, II, CiltI/b'den Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Matbaası, istanbul 1979
11. Franke, Herbert, Kitan ve Cürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri, Erken iç Asya Tarihi, İstanbul 2000, (Derleyen: Denis Sinor), (çev:Prof.Dr. İsenbike Togan)
12. Golden, Peter B., Orta Asya'da islamiyetin ilk Dönemleri ve Karahanlılar, Erken iç Asya Tarihi, I.Baskı, İletişim Yayınları, S(459-490), istanbul 2000, (Derleyen: Denis Sinor), (çev:Prof.Dr. Halil Berktaş)
13. Gumilöv, L.N: Eski Türkler, I.Baskı, Birleşik Yayıncılık, istanbul 1999 (çev:D.Ahsen Batur)
14. Harva, Uno, Doğum ve Çocuk Ruhları, Türk Yurdu Dergisi, Yıl: 1, 2(234), Ağustos 1954, (Çev: Erdem Kayran)
15. Hey'et, Cevat, Türklerin Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış, I.Baskı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996
16. İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, II.Baskı, T.T.K. Yayını, Ankara 1972
17. Melyukova, A.İ, İskitler ve Sarmallar, Erken İç Asya Tarihi, I.Baskı, İletişim Yayınları, S(141-467), İstanbul 2000 (Derleyen: Devir Sinor), (çev: Prof.Dr. İsenbike Togan)
18. Nemeth, Gyula, Hunlar ve Tanrının Kılıcı Atilla, 2.Baskı, Yapı Kredi Bankası Yayını, istanbul 1996
19. Okladnikov, A.P, Tarihin Şafağında İç Asya, Erken İç Asya Tarihi , I.Baskı, İletişim Yayınları, S (61-141), istanbul 2000, (Der: Denis Sinor), (Çev: Doç. Dr. Alaeddin Şenel)
20. Rosany, Laszlo Tarihte Türklük, III. Baskı, TKA Yayını, Ankara 1993
21. Roux, Jean Paul, Altay Türklerinde Ölüm, I.Baskı, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1999
22. Roux, Jean Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, I. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1994
23. Seyidoğlu, Bilge, Mitolojik Dönemde "Af, Prof.Dr. Umay Günay Armağanı, H.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayını, I.Baskı, S (51 - 56), (Yayın Sorumlusu Özkul Çobanoğlu - Metin Özarslan), Ankara 1996
24. Şener, Cemal, Şamanizm, 2. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul 1996
25. Yücel, Unsal, Türk Okçuluğu, I.Baskı, AKM Yayınları, Ankara 1999